

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

БІЛОУСОВА Надія Валентинівна

УДК [373.51+37.03]-053.6

**ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ У САМОВДОСКОНАЛЕННІ МОЛОДШИХ
ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор
Коваленко Євгенія Іванівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, завідувач кафедри
педагогіки та педагогічної майстерності.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Руденко Юрій Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор
кафедри теорії та історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Комар Ольга Анатоліївна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, доцент кафедри
методики початкового навчання.

Захист відбудеться «16» грудня 2010 р. о 14 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «15» грудня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку освіти спрямований на виховання творчої особистості, здатної самовдосконалюватися та самовиховуватися. Важливе значення надається розкриттю внутрішнього потенціалу людини, створенню середовища, яке б сприяло творчому саморозвитку особистості, формуванню потреби у самовдосконаленні.

Зокрема, в Законі України “Про освіту” підкреслено, що сучасна система виховання ґрунтується на духовних цінностях. У свою чергу Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI ст.) у своїй основі має ідею самовдосконалення та самореалізації особистості. Категорія “самовдосконалення” носить світоглядне значення, а тому входить до сфери духовної культури людства. В національній Доктрині розвитку освіти України у XXI ст. метою державної політики визначено створення умов для розвитку особистості та самореалізації кожного громадянина України. Основним завданням Концепції загальної середньої освіти є всебічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб. У “Концепції національного виховання дітей та молоді у національній системі освіти” визначено напрями та шляхи постійного духовного самовдосконалення особистості, формування її інтелектуального та культурного потенціалу.

Формування у молодшого підлітка усвідомленої потреби стати кращою, більш досконалою особистістю є одним із головних завдань виховного процесу сучасної школи. Саме від сформованості такої потреби залежить майбутнє випускника школи: самоствердження серед однолітків, взаємовідносини в колективі, його становлення як розвиненої особистості, можливість обрати “свою” професію, досягти успіху, приносити користь суспільству, створити щасливу сім’ю тощо. Усвідомлення педагогами таких близьких і віддалених потреб їх вихованців спонукає науковців і практиків до пошуків шляхів формування і реалізації означених потреб. Результатом таких пошуків стане підготовка самостійної творчої людини, здатної до самовдосконалення та саморозвитку.

Установлено, що проблема вдосконалення особистості була і залишається об’єктом уваги багатьох науковців. У теорії педагогіки ідеї самовдосконалення розглядаються у працях М. Монтесорі, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського та ін. Психологічні основи особистісного зростання, розкриття власної сутності, самоактуалізації представлено у працях К. Абульханової-Славської, І. Булах, О. Ковальова, Г. Костюка, О. Леонтьєва та ін. У працях психологів Л. Божович, Т. Драгунової, Д. Ельконіна, Л. Подкоритової та інших доведено, що успішне формування потреби у самовдосконаленні можливе вже у молодшому підлітковому віці.

Проблема формування потреб в учнів різних вікових груп розглядається в дисертаційних дослідженнях Г. Авдіянц, В. Лесик, І. Назаренко, Ж. Петрочко, О. Романченко, Г. Шипоти, В. Шульженко та ін.

Методологічні засади позашкільної освіти та виховання, які лежать в основі технологічних процесів формування потреб особистості, представлені в працях

українських учених І. Беха, О. Биковської, В. Вербицького, А. Капської, Г. Пустовіта, О. Сухомлинської, Т. Сущенко та ін.

Безпосередньо проблемам розвитку творчих здібностей, виховання молоді в об'єднаннях за інтересами, виховання працелюбності присвячені роботи Р. Вайноли, Л. Вовк, О. Карпенко, Р. Короткової, І. Пеши, Н. Чернухи та ін.

Проблеми ж виховання молодших підлітків, зокрема, формування здорового способу життя, естетичного ставлення до мистецтва та розвитку смаку, духовного виховання засобами християнської етики, виховання цінностей, представлені дослідженнями І. Білецької, Т. Лісінської, О. Лисенко, І. Регейло, Т. Саннікової, Д. Солопчук, О. Сташук, О. Пархоменко, Н. Хамської та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених вихованню підлітків і формуванню у них різних потреб, поза увагою дослідників залишається проблема формування потреби молодших підлітків у самовдосконаленні, зокрема, в позаурочній діяльності. Відсутні науково-методичні роботи стосовно формування потреб молодших підлітків, а в теоретичній науковій літературі не визначені конкретні шляхи та педагогічні умови формування потреби у самовдосконаленні, немає чіткого тлумачення поняття “потреба у самовдосконаленні молодших підлітків”.

Актуальність дослідження посилюється ще й тим, що дана проблема знаходиться на перехресті двох наук: педагогіки та психології. Отже, проблема формування потреб молодших підлітків потребує подальшого дослідження. Саме це і визначило тему нашого дисертаційного дослідження: ***“Формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності”***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри загальної і соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя “Історія народної освіти і педагогічної думки в Україні у ХІХ – ХХІ ст.” (2002–2007 рр.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 9 від 16 березня 2006 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 26 вересня 2006 р.).

Мета дослідження – визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови оптимізації процесу формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Для досягнення окресленої мети визначено **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз основних наукових підходів щодо особливостей формування потреби у самовдосконаленні в історико-педагогічному контексті.

2. Розкрити сутність і структуру потреби у самовдосконаленні молодших підлітків.

3. Визначити критерії та показники і виявити рівні сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

4. Обґрунтувати та апробувати модель формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

5. Виявити вплив педагогічних умов на процес формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес формування потреб молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування у молодших підлітків потреби у самовдосконаленні у позаурочній діяльності.

Для вирішення поставлених завдань було використано комплекс *методів* дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення філософської, педагогічної, психологічної літератури, що дозволили визначити зміст понятійного апарату дослідження, виявити особливості формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності, розробити основні теоретичні положення щодо формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності; метод моделювання дозволив створити модель процесу формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності; *емпіричні* – спостереження, тестування, анкетування, бесіди, що дали змогу визначити рівень сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності та перспективи її формування; опитування батьків і вчителів сприяло виявленню їх ставлення до процесу самовдосконалення; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольно-оцінний) дав змогу перевірити ефективність педагогічних умов формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності; завдяки *статистичним методам* здійснювалася кількісна та якісна перевірка результатів експериментального дослідження (φ* критерій Фішера).

Методологічною та теоретичною основою дослідження є: філософські та психологічні положення про особистість як суб'єкт виховання і розвитку (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Андрущенко, І. Булах, Л. Виготський, Г. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Рубінштейн та ін.); положення діяльнісного, суб'єктного, акмеологічного, компетентнісного підходів (О. Анісімов, А. Деркач, В. Маралов, С.Пальчевський, С. Рубінштейн та ін.); психолого-педагогічні дослідження щодо сензитивності молодшого підліткового віку до формування потреби у самовдосконаленні (І. Бех, Л. Божович, Т. Драгунова, Д. Ельконін, Л. Подкоритова, В. Сухомлинський та ін.); закони України “Про освіту” та “Про загальну середню освіту”, положення Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття), Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше розроблено та обґрунтовано* модель процесу формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності; *теоретично обґрунтовано* педагогічні умови оптимізації процесу формування потреби у самовдосконаленні учнів молодшого підліткового віку у позаурочній діяльності та доведено їх ефективність; *розкрито* особливості формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків; *визначено* критерії, показники та рівні

сформованості, а також стадії розвитку потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності;

- *уточнено та розширено* сутність і структуру поняття “потреба в самовдосконаленні молодшого підлітка” та форми самовдосконалення в контексті його формування в учнів молодшого підліткового віку;

- *подальшого розвитку набули* принципи, зміст, методи формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: впроваджено педагогічні умови формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків (науково-теоретичне та методичне забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні, створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу, підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні); розроблено та впроваджено в навчально-виховний процес ЗОШ авторську програму з формування потреби в самовдосконаленні, яка включає соціально-виховний проект для вихованців 5–7-х класів ЗОШ “Вдосконаленню людини немає меж”, проведення методичного семінару для вчителів та педагогічного лекторію для батьків.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані науковцями, фахівцями методичних центрів, класними керівниками, а також у процесі читання курсів із педагогіки, педагогічної творчості у закладах вищої педагогічної освіти та на курсах підвищення кваліфікації вчителів тощо.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес: Жовтневої ЗОШ І–ІІІ ст. Переяславського району (довідка № 09 від 20 травня 2008 р.), Талалаївської ЗОШ І–ІІІ ст. Ніжинського району (довідка № 03 від 26.05.08 р.), Вертіївської ЗОШ І–ІІІ ст. Ніжинського району (довідка № 11 від 02.06.08 р.), Лосинівської ЗОШ І–ІІІ ст. Ніжинського району (довідка № 19 від 09.06.08 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 (довідка № К-31 від 27.03.2009 р.) та № 7 м. Ніжин (довідка № 23 від 26.05.2008 р.), при підготовці вчителів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04 від 30.03. 2009 р.).

Загалом дослідженням було охоплено 595 вихованців (КГ – 298 осіб, ЕГ – 297 осіб), 24 класні керівники та 265 батьків.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження було оприлюднено у доповідях і виступах на конференціях різного рівня: *міжнародних* – “Інновації у вищій освіті” (Ніжин, 2004, 2005, 2007), “Проблеми духовності в психології розвитку особистості” (Ніжин, 2008); *всеукраїнських* – “Професіоналізм педагогічних кадрів: сучасні підходи, концепції, досвід” (Ніжин, 2002), “Формування творчої особистості майбутнього вчителя в умовах впровадження інноваційних технологій” (Суми, 2004), “Педагогічна і громадська діяльність С. Русової в контексті сучасності” (Чернігів, 2006), “Культура в сучасному українському суспільстві: стан та проблеми” (Київ, 2008), “Формування культури родинного виховання” (Івано-Франківськ, 2008); *щорічних звітних наукових конференціях* викладачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (2003, 2004, 2006). Окремі положення обговорювались і були схвалені на засіданнях кафедри загальної і соціальної педагогіки та соціальної

роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, а також на методоб'єднаннях класних керівників м. Ніжина.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 10 одноосібних працях, з них: 8 статей – опубліковано у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 2 навчально-методичні роботи.

Загальний обсяг особистого доробку становить 3,7 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (369 найменувань, із них – 5 іноземною мовою). Робота містить 23 таблиці та 1 малюнок на 10 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 286 сторінки, з них основного тексту роботи – 185 сторінок. 22 додатка розміщено на 69 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, надано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі – **“Потреба у самовдосконаленні молодших підлітків як педагогічна проблема”** – здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми; розглянуто різні підходи до визначення сутності поняття “самовдосконалення”; уточнено зміст поняття “потреба у самовдосконаленні молодших підлітків”; окреслено ознаки, структурні компоненти, стадії розвитку потреби у самовдосконаленні; розкрито особливості розвитку потреби у самовдосконаленні молодшого підлітка у позаурочній діяльності; здійснено характеристику позаурочної діяльності як чинника активізації процесу самовдосконалення молодшого підлітка.

Установлено, що проблема самовдосконалення розглядалася ще в античні часи, вивчення її продовжувалося в епоху середньовіччя та Відродження. Головними ознаками даного явища було виявлення та утвердження “опори в собі”, морального самовдосконалення, а з часом і суспільного вдосконалення. На сучасному етапі розвитку суспільства *самовдосконалення* розглядається як процес свідомого керування розвитком власних якостей і здібностей згідно з діяльнісним, суб'єктивним, акмеологічним та компетентнісним підходами.

З'ясовано, що основні положення цих підходів не суперечать, а взаємодоповнюють один одного. Виходячи з цього, ми визначаємо *потребу у самовдосконаленні молодших підлітків* як переживання дитиною стану напруженості, що викликаний підвищенням вимог до себе та спрямований на активне розгортання і використання власного потенціалу.

Установлено, що формування потреби у самовдосконаленні є складовою процесу самовиховання. Наголошено, що без наявності потреби у самовдосконаленні процес самовиховання неможливий. Під час дослідження виявлено, що існують два *шляхи формування нових потреб*: шлях реалізації актуальних потреб людини та шлях появи нової потреби із діяльності.

У результаті аналізу наукових джерел ми вважали за доцільне віднести потребу в самовдосконаленні до духовних потреб людини та окреслити її характерні особливості і структурні компоненти. Наголошено, що успішне формування потреби у самовдосконаленні можливе в молодшому підлітковому віці (10 – 12 років). Це відбувається завдяки: розвитку та вдосконаленню нервової системи підлітків; ускладненню форм взаємин із людьми; розвитку таких особистісних якостей, як самостійність та відповідальність; залученню учнів до позаурочної діяльності; зміні статусу в сім'ї. Констатовано, що у цей час такі прояви самосвідомості, як самопізнання, самоспостереження, саморегулювання особистості, ставлення до себе, перетворюються на актуальні потреби. Стимулом до означених потреб виступає прагнення цілеспрямованої зміни себе через визначення “еталонного образу дорослого”, через який підліток здатний сприймати та оцінювати себе. Підкреслено, що у цьому віці розвивається і самооцінка, що виступає регулятором поведінки та діяльності. Завдяки їй підлітки здатні оцінювати, порівнювати себе з іншими, з ідеалом. Цей вік є сензитивним і для формування ідеалу, оскільки ідеал породжує у підлітка бажання вдосконалюватися, виступає метою життя.

Установлено, що навчальна діяльність сприяє спрямованості на самовдосконалення та самоосвіту. Це виявляється в розумінні молодшими підлітками значення знань для їх подальшого життя. Доведено, що особливостями процесу самопізнання є співвіднесення поведінки дитини з певною мотивацією, аналіз та оцінка себе як суб'єкта діяльності. Розуміння себе, своєї цінності зумовлює той напрям поведінки, якого підліток дотримується.

Констатовано, що успішне формування потреби у самовдосконаленні неможливе без формування пізнавального інтересу до самовдосконалення, який виступає спонукальним механізмом розуміння його сутності та виявляється у прагненні підлітка отримати знання про сутність процесу самовдосконалення та способи роботи над собою.

Крім того, наголошено, що для дітей молодшого підліткового віку характерним є розвиток афективної сфери самосвідомості. Емоції визначають спрямованість дій підлітків і спонукають учнів до осмислення завдань із самовдосконалення. Особливо цінним при визначенні мети і шляхів її досягнення є розвиток таких вольових якостей, як наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, здатність долати труднощі та доводити справу до кінця.

Установлено, що, формуючи потребу в самовдосконаленні потрібно враховувати особливості розвитку когнітивної, афективної та мотиваційної сфер самосвідомості. При цьому до *структурних компонентів потреби* в самовдосконаленні відносяться змістовий, мотиваційний, емоційно-вольовий та самотворчий. *Змістовий компонент* потреби в самовдосконаленні розглянуто як когнітивний аспект готовності до самовдосконалення, що містить у собі знання, уявлення та погляди особистості щодо розуміння категорії “самовдосконалення”, способів роботи над собою, усвідомлення важливості вдосконалення для власного життя. Він визначається сформованими стійкими знаннями молодших підлітків щодо процесу самовдосконалення та їх усвідомленням. *Мотиваційний* – відображає спонукальний аспект готовності до самовдосконалення та характеризується

стійкими мотивами, прагненнями вдосконалюватися. *Емоційно-вольовий* – характеризує афективний аспект готовності до самовдосконалення, включає емоційне ставлення до процесу самовдосконалення, наявність вольових рис особистості, які сприяють самовдосконаленню: наполегливості, рішучості, самодисциплінованості, цілеспрямованості, уміння контролювати себе та планувати діяльність. Визначається емоційним ставленням підлітка до процесу самовдосконалення, здатністю вихованця робити свідомий вибір, нести відповідальність за власні дії. *Самотворчий* – свідчить про наявність внутрішнього прагнення до самовдосконалення. Характеризує практичний аспект готовності, містить уміння, необхідні для успішного самовдосконалення (уміння ефективно використовувати власний час, включатися в діяльність із самовдосконалення, планувати, організовувати, контролювати свої дії). Відображає рівень сформованості саморегуляції, сформованість особистісних якостей, спрямованих на самовдосконалення.

Виходячи із визначених критеріїв, обґрунтовано *рівні сформованості потреби у самовдосконаленні*: високий, середній, низький. Визначено, що процес формування потреби у самовдосконаленні учнів підліткового віку проходить три *стадії*: конструктивну (високий рівень), динамічно-прогресуючу (середній рівень), початкову (низький рівень). Зокрема, *конструктивна стадія* потреби у самовдосконаленні характеризується стійкими системними знаннями вихованців, їх інтересом щодо процесу самовдосконалення та способів його саморегуляції; збалансованою та відносно стійкою потребою у зміні себе (використанні свого потенціалу в різних видах позаурочної діяльності з обов’язковим досягненням успіху, розвиненим почуттям обов’язку, сформованою адекватною самооцінкою, реалістичним рівнем домагань, свідомою реалізацією потреби у визнанні, спілкуванні з однолітками, активності, самостійності, пізнанні; вмінням розподіляти зусилля, контролювати власні вчинки, самостійно реалізовувати перспективні плани із самовдосконалення в житті). *Динамічно-прогресуюча* – різнобічними, але не досить міцними знаннями у сфері самовдосконалення, прийняттям духовних цінностей та ідеалів на рівні загальновідомих гасел, нестійким інтересом до самовдосконалення; нестійкою активністю у напрямку особистого зростання, потребою в допомозі з боку дорослих реалізувати власну програму самовдосконалення; не досить стійкою адекватною самооцінкою та завищеним рівнем домагань. *Початкова* – нестійкими знаннями стосовно самовдосконалення, які існують на рівні уявлень та вражень, майже відсутнім інтересом і прагненням до самовдосконалення; непослідовністю у своїй поведінці, дуже низькою активністю у позаурочній діяльності.

Констатовано, що поняття “позаурочна діяльність” та “позакласна діяльність” є синонімічними. При цьому *позаурочну діяльність* визначено як систему взаємопов’язаних дій і заходів вихованців та педагогів, організовану в позаурочний час (час після уроків за розкладом) педагогічним колективом школи, батьками та самими вихованцями.

Теоретично доведено, що позаурочна діяльність, як педагогічний чинник, спрямована на реалізацію потенційних можливостей і задатків підлітків, на

задоволення актуальних їхніх потреб та сприяє самовизначенню, позитивному ставленню до загальнолюдських цінностей; розвитку особистісних якостей; формуванню інтересу до різних видів діяльності, а отже, в цілому сприяє вдосконаленню особистості.

З'ясовано, що особливостями позаурочної діяльності, спрямованої на самовдосконалення молодших підлітків, є добровільний характер, завдяки чому створюються найбільш сприятливі умови для співпраці, творчості, прояву самостійності, ініціативності, активності, рішучості, наполегливості, лідерських якостей, уміння спілкуватися та працювати задля досягнення певної спільної мети. Молодші підлітки, задіяні у позаурочній діяльності, вчать поважати один одного, нести відповідальність за власні дії та вчинки, відстоювати свої думки.

Доведено, що ефективному формуванню потреби у самовдосконаленні молодших підлітків будуть сприяти залучення вихованців до позаурочної діяльності шляхом створення атмосфери доброзичливості та творчості у взаємостосунках “вихователь – вихованець”, “вихованець – вихованець”, “батьки – вихованець”; розвиток власного потенціалу молодшого підлітка; формування у нього пізнавального інтересу до самовдосконалення та прагнення наслідувати ідеал тощо.

У другому розділі – **“Педагогічні умови формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків”** – визначено критерії, показники та рівні сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків, описано хід констатувального та формувального етапів експерименту; представлено модель процесу формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності; окреслено педагогічні умови оптимізації процесу формування в учнів молодшого підліткового віку потреби у самовдосконаленні; проаналізовано результати дослідно-експериментальної роботи.

Для вимірювання рівня сформованості потреби у самовдосконаленні було визначено *критерії та показники її сформованості*: когнітивний критерій (сформованість знань щодо процесу самовдосконалення); мотиваційний критерій (сформованість прагнення до вдосконалення та потреби у досягненнях); афективний критерій (сформованість адекватної самооцінки та рівня домагань); діяльнісний критерій (сформованість саморегуляції та особистісних характеристик, спрямованих на самовдосконалення; ступінь зайнятості учнів у позаурочній діяльності).

Використання результатів психолого-педагогічної діагностики дозволило проаналізувати: а) рівень сформованості потреби у самовдосконаленні учнів молодшого підліткового віку за окресленими вище критеріями та показниками; б) рівень готовності класних керівників до формування в учнів молодшого підліткового віку потреби у самовдосконаленні у позаурочній діяльності; в) рівень готовності батьків до формування потреби в самовдосконаленні у власних дітей; а також окреслити проблеми, які перешкоджають формуванню потреби у самовдосконаленні повною мірою.

Діагностика рівнів сформованості потреби у самовдосконаленні здійснювалася нами за допомогою таких методів: цілеспрямовані спостереження, аналіз шкільної документації та учнівських робіт, метод незалежних характеристик, опитування, тестування, бесіди. При виборі методів урахувалися вікові та

індивідуальні особливості молодших підлітків, особливості формування потреби у самовдосконаленні та вплив зовнішніх умов на результат дослідження.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили, що під час організації навчально-виховного процесу ЗОШ приділяється недостатня увага питанню формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків, зокрема, потребує значного удосконалення науково-теоретичне та методичне забезпечення роботи вчителів з формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків; поінформованість учнів про сутність та способи самовдосконалення є незначною; теоретична та практична підготовка батьків до формування в учнів потреби у самовдосконаленні в позаурочній діяльності вимагає значної конкретизації; відсутня систематична робота школи та сім'ї з формування означеної потреби.

Згідно з отриманими даними на конструктивній стадії (високий рівень) перебувало 48,3 % вихованців КГ та 39,7 % вихованців ЕГ, на динамічно-прогресуючій (середній рівень) – 34 % вихованців КГ та 34,3 % вихованців ЕГ, значна кількість – на початковій стадії (низький рівень) – 25,2 % вихованців КГ та 26 % вихованців ЕГ.

Таким чином, результати констатувального етапу дослідження дозволили виявити значні недоліки в організації роботи з формування потреби в самовдосконаленні, а також засвідчили, що значний відсоток молодших підлітків має сформовану потребу у самовдосконаленні на низькому рівні (загалом 25,6 %). Виявлені негативні тенденції спонукали до розробки *моделі формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності* (рис. 1). Вона включила такі структурні *блоки*: цільовий, змістовий, процесуальний, контрольно-регулятивний, результативний та блок “Педагогічні умови”, який став визначальним при обґрунтуванні інших блоків. Педагогічними умовами оптимізації процесу формування потреби у самовдосконаленні виступили: розробка та впровадження науково-теоретичного та методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні; створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу; підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні.

Із метою підвищення рівня сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності протягом 2004–2007 років нами був проведений формувальний експеримент (ЕГ склала 297 вихованців, КГ – 298 вихованців), під час якого апробовано модель формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності.

Основними завданнями формувального експерименту, що передбачав впровадження моделі, було визначено: сформувати свідоме ставлення до можливості удосконалювати себе, досягати максимального успіху; сформувати знання про процес самовдосконалення, ціннісне ставлення до себе та до референтної групи; здатність адекватно оцінювати себе; уміння активізувати власні вольові якості та позитивно розв'язувати конфлікти, виявляти доброзичливість у стосунках “вихователь – вихованці”, “вихованці – вихованці”, “батьки – вихованці”.

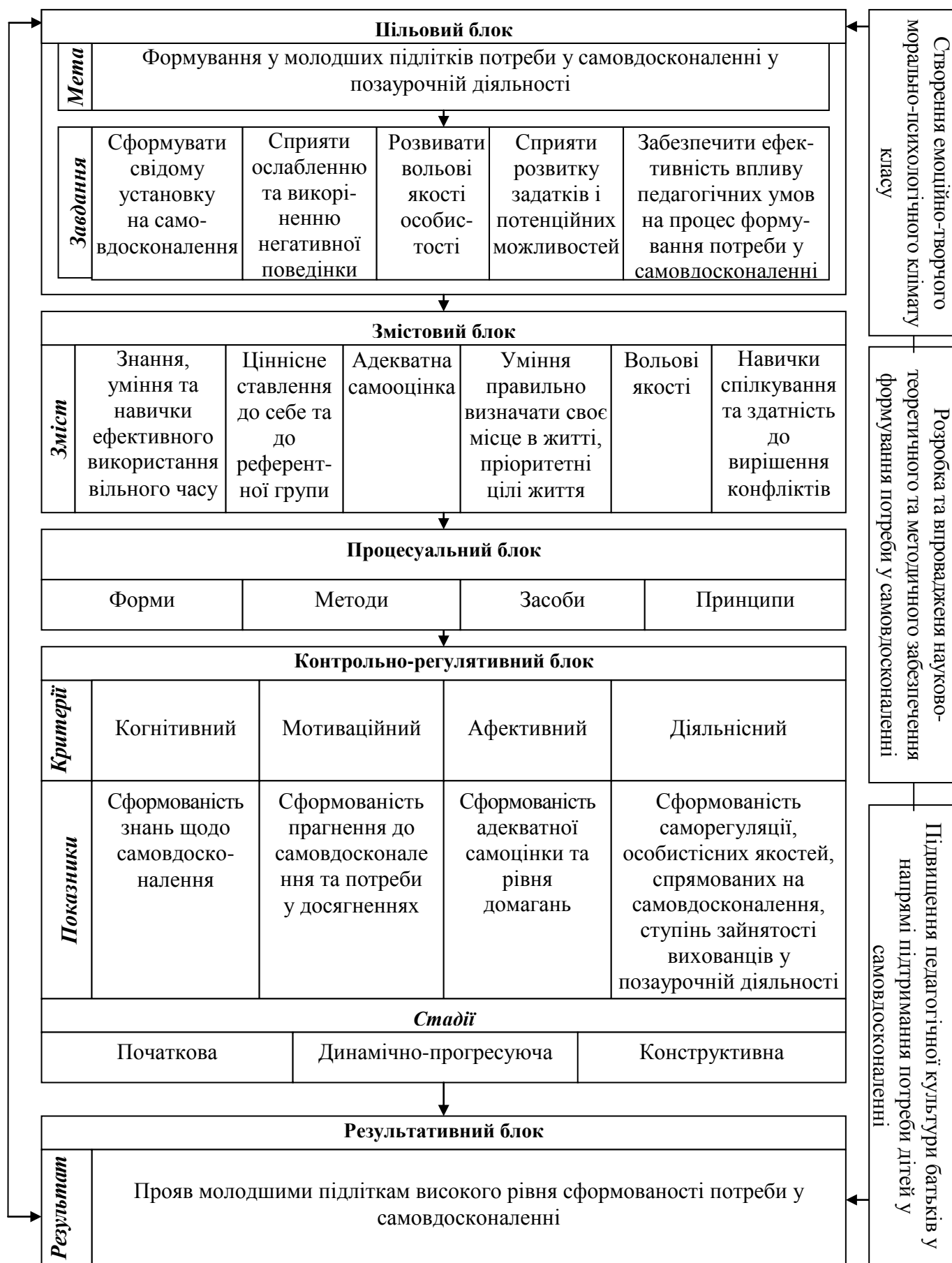

Рис. 1. Модель формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності

Відповідно до створеної нами моделі, формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності здійснювалося в *три етапи*.

Перший етап передбачав створення умов для усвідомлення вихованцями значущості самовдосконалення для теперішнього та майбутнього життя; урахування індивідуальних можливостей та задатків вихованців; прояву бажання досягти успіху в певній сфері діяльності; усвідомлення того, що доля вихованців у їх руках.

На даному етапі: а) вихованці залучалися до тестування з виявлення їх індивідуальних можливостей та задатків, до вільного висловлювання думок щодо значущості самовдосконалення для теперішнього та майбутнього життя; б) велося спостереження за правильним виконанням вправ із розвитку пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, уваги); в) створювалися ситуації успіху (зміцнення віри у власні сили; залучення учнів до цікавої діяльності; надання альтернатив для самостійного вибору; спільні роздуми; спонукання до самоаналізу, рефлексії; звернення до досвіду; підбадьорювання; прояв захоплення діями вихованців у вигляді словесних оцінок, жартівливих виразів; навіювання; авансування, презентація улюбленої справи), враховувалися індивідуальні особливості підлітків.

Після уроків проводилися індивідуальні бесіди, консультації, надавалися різноманітні доручення (довготривалі – староста, замісник старости, завідувач господарчої частини, відповідальний за зовнішній вигляд учнів класу, за дотримання робочих місць у належному стані, за чисту дошку, за наявність крейди, квітникар, фотокореспондент, член редколегії; та тимчасові – позайматися з учнями, які не встигають у навчанні, відвідати хворих удома та в лікарні, відвідати підшефних пенсіонерів та допомогти їм по господарству, залучити до свого гуртка чи секції учнів класу, виконати певні роботи на пришкольній ділянці, взяти участь у підготовці свят та їх проведенні), які б сприяли формуванню цінностей та вольових якостей особистості.

На цьому етапі було проведено низку бесід з учителями та батьками учнів з метою глибшого розуміння підлітків, налагодження доброзичливих стосунків між вихованцями і батьками та між вихованцями і вчителями. Крім того, було запрошено на класні години представників музичної, хореографічної шкіл, станції “Юних техніків”, спортивних секцій, Будинку школяра, які не лише проводили агітації до відвідування цих закладів, а також влаштовували екскурсії до них.

Під час класних годин “Удосконалюйся, хоч волі треба й духу”, “Який слід повинна залишати людина на Землі”, “Талант чи постійна робота над собою” наводилися приклади з життя відомих людей світу, міста, села, що дозволило проілюструвати, як можна досягти успіху та вдосконалити себе.

На *другому етапі* нами було проведено індивідуальну роботу з підлітками з визначення їх ідеалу (бесіди, анкетування, написання твору) та окреслено шляхи його наслідування. Також було створено індивідуальні програми самовдосконалення (перспективні плани самовдосконалення). Формуванню ідеалу сприяли виховні заняття, бесіди, читання та обговорення реферативних повідомлень про життя видатних людей, наведення прикладів із життя, складання пам'яток (“Ідеал, до якого

я прагну” тощо), написання творів (“Мій ідеал” та ін.), індивідуальна робота з учнями.

Метою *третього етапу* стала реалізація програми самовдосконалення, тобто дотримання підлітком перспективного плану особистісного зростання. При цьому вихованці залучалися до різних видів діяльності: художньо-естетичної, спортивної, пізнавальної, трудової тощо. Також підлітки виконували громадські доручення та відвідували ансамблі танцю, хорів, літературні та музичні студії, займалися в різноманітних гуртках та секціях (“Естрадний спів”, “Вокальний спів”, “Фантазія”, “Винахідники”, “Фітодизайн”, “Прикладні мистецтва”, “Розмовляємо англійською”, “Орієнтир”, “Оригамі”, “Плетіння”, “Флористика”, “Технічне моделювання”, “Картинг”, “Ракетомоделювання”, “Шашки-шахи”, “Карате”, “Дзюдо”, “Волейбол”, “Футбол”, “Гімнастика”, клуб “Що? Де? Коли?”) тощо.

Оптимізація процесу формування потреби у самовдосконаленні забезпечувалася дотриманням гіпотетично спрогнозованих *педагогічних умов*.

Перша умова – *розробка та впровадження науково-теоретичного та методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків* – сприяла формуванню у вихованців знань про сутність, прийоми та методи самовдосконалення.

Передбачалася розробка науково-теоретичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні у вигляді: 1) *принципів* (акмеологічний, активності та позитивного спрямування, поєднання демократичного керівництва з розвитком ініціативи, системності, наступності, єдності, послідовності виховних впливів; урахування вікових та індивідуальних особливостей молодших підлітків; формування активної життєвої позиції вихованця); 2) *форм роботи* – а) диспути з етичних тем – “Вольове “потрібно” чи безвільне “хочеться?” та ін; б) вечори запитань та відповідей – “Звідки береться талант?”, “Як загартовувати організм?” та ін.; в) огляди науково-практичної літератури із самовдосконалення; г) акції милосердя – “Подаруємо радість дітям” та ін.; д) інтелектуальні ігри – “Найрозумніший”, “Моя майбутня професія” та ін.; е) конкурси ерудитів; є) турніри знавців етикету; ж) літературно-музичні вечори; з) конкурси винахідників та фантазерів; к) вправи з розвитку пізнавальних процесів, які допомагають удосконалювати себе; л) тренінги з відпрацювання навичок самовдосконалення; м) позаурочні заняття з удосконалення себе – “Я стаю кращим”; н) випуск стінгазети – “Наші досягнення”; о) бесіди про гігієну, здоров’я та їх роль під час удосконалення себе; п) прогулянки на природу; р) малі олімпійські ігри; с) походи з метою виявлення таких якостей особистості, як сила волі, наполегливість, кмітливість, вміння довести справу до кінця, ініціативність, доброта, уважність, активність; т) практична діяльність на пришкольній ділянці, у теплиці; у) читання книг, статей у журналах і газетах про життя видатних людей; ф) зустрічі з видатними людьми рідного краю: поетами, лікарями, співаками, трактористами, вченими, спортсменами тощо; х) екскурсії до музеїв, з метою отримання відомостей про життя видатних людей міста чи села; ц) гуртки, секції; ч) індивідуальні та групові консультації); 3) *методів* – бесіда, лекція, пояснення, створення виховних ситуацій, привчання, вимога, приклад, дискусія; методи самопізнання:

самопостереження, самоаналіз, самооцінювання; методи саморегуляції: самопереконавання, самокритика, самопримус, самонаказ, самонавіювання; методи стимулювання: самопідбадьорювання, самозаохочення, самопокарання.

Виховна робота з підлітками проводилася за розробленим нами соціально-виховним проектом “Вдосконаленню людини немає меж” (для учнів 5–7-х класів), який містив курс за вибором “Як удосконалювати себе” та організаційні форми виховної роботи. Зміст курсу включав теми, які розкривали сутність процесу самовдосконалення, пізнання та самовиховання особистості, методичні рекомендації з використання вільного часу, а також передбачав ведення щоденника спостережень, створення плану вдосконалення. Крім того, робота з класними керівниками проводилася за розробленим нами методичним семінаром, який розкривав сутність понять “самовдосконалення”, “самовиховання” особистості, а також передбачав оволодіння методами та прийомами самовдосконалення, методиками складання схем використання вільного часу. На семінарі розглядалися питання, які входили до циклу лекційних і практичних занять, завдяки чому у вчителів поступово формувалися вміння та навички роботи з учнями з формування потреби у самовдосконаленні. У разі потреби з ними проводились індивідуальні консультації щодо впровадження курсу “Як удосконалювати себе”.

Друга умова – *створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу* – передбачала: 1) сприйняття вихованцями настанов на заняття самовдосконаленням; 2) створення ситуацій успіху; 3) вироблення і дотримання власного плану самовдосконалення; 4) розробку масових заходів для учнів та їх батьків; 5) залучення вихованців до різних видів діяльності, зокрема, відвідування гуртків та секцій, участі в екскурсіях, походах, волонтерській роботі; 6) організацію виставок учнівських робіт; 7) виконання громадських доручень вихованцями; 8) формування позитивних якостей особистості та викорінення негативних завдяки використанню різних форм та методів. Серед них найбільш ефективними можна назвати бесіди (“Навіщо вміти оцінювати себе?”, “Як удосконалювати себе?”, “Твоє здоров’я в твоїх руках”), розповіді, пояснення, вправи, ілюстрації, дискусії (“Талант чи постійна праця над собою?”), реферування (“Великі люди “свого” часу”), складання плану, роботу під керівництвом учителя, самостійну роботу, створення ситуацій емоційно-моральних переживань, переконання, заохочення, пізнавальні ігри, розв’язання педагогічних ситуацій тощо.

Створення ситуацій успіху вплинуло на появу в підлітків інтересу до самовдосконалення, підвищення самооцінки, виникнення позитивних емоцій, на підвищення віри у власні можливості, зростання прагнення ще раз досягти успіху.

Реалізація третьої педагогічної умови – *підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні* – відбувалася шляхом упровадження таких форм та методів роботи: 1) написання листів батькам; 2) тестування батьків; 3) розв’язування педагогічних ситуацій; 4) лекторій для батьків “Школярі-підлітки в школі та вдома. Стосунки підлітків і дорослих у сім’ї, спрямовані на самовдосконалення”; 5) проведення бесід з батьками з метою допомогти їм зрозуміти власну дитину, агітація за здоровий спосіб життя як дітей, так і батьків; 6) проведення індивідуальних консультацій для батьків; 7) організація

батьківських зборів з тем: “Здібності та самовдосконалення, їх взаємозв’язок”, “Роль книги у формуванні інтелектуальних та особистісних якостей дитини”, “Відпочинок усією сім’єю теж сприяє самовдосконаленню”, “Фізичний розвиток дитини та шляхи його вдосконалення” тощо; 8) проведення спільних виховних справ для дітей та їх батьків, зокрема, “Олімпійські ігри”, “Родинне свято”; 9) організація виставок спільних домашніх робіт батьків та дітей (“Домашня випічка”, “Фото моєї родини”, “Улюблений букет”, “Рушник своїми руками”) тощо.

Батьки залучалися до проведення спостережень за дитиною вдома, до організації позаурочної діяльності власних дітей, до допомоги своїм дітям у дотриманні орієнтовного плану із самовдосконалення, режиму дня, рекомендацій і порад з вироблення позитивних та усунення негативних особистісних якостей власних дітей тощо. Також батькам надавалися психолого-педагогічні поради з проблем виховання дітей.

Узагальнення показників згідно зі стадіями сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків дозволило констатувати значні розбіжності у респондентів контрольної та експериментальної груп. Достовірність отриманих даних перевірено на основі обчислення F^* критерію Фішера.

Динаміку сформованості потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності на початку та в кінці дослідження представлено у таблиці 1. Отримані дані свідчать, що за результатами проведеного формувального експерименту на кінець дослідження на конструктивну стадію розвитку перемістилося у КГ – 2,5% респондентів, а у ЕГ – 13,3% респондентів, що у 5,3 рази більше в порівнянні з КГ. На динамічно-прогресуючій стадії на кінець дослідження у КГ кількість респондентів збільшилася на 3,3%, а у ЕГ – на 8%. Крім того, кількість вихованців, які на початку дослідження знаходилися на початковій стадії розвитку потреби у самовдосконаленні, у КГ зменшилась на 4,8%, а у ЕГ на 21,3%, що у 4,4 рази більше порівняно з даними констатувального експерименту.

Таблиця 1

Динаміка розвитку потреби в самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності

Стадії	Початок дослідження				Кінець дослідження			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	%	а.п.	%	а.п.	%	а.п.	%	а.п.
Конструктивна	48,3	143	39,7	118	42,3	126	53	157
Динамічно-прогресуюча	34,1	100	34,3	102	37,3	111	42,3	126
Початкова	25,2	75	26	77	20,4	60	4,7	14

Отже, отримані результати підтверджують результативність використання запропонованої моделі формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності та вплив обґрунтованих педагогічних умов на оптимізацію цього процесу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення актуальної проблеми формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності, що виявляється в обґрунтуванні педагогічних умов, які обумовлюють зміст, форми, шляхи організації цього процесу у ЗОШ. Результати теоретичного й експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких *висновків*:

1. Сучасний підліток входить у самостійне життя в дуже складний і динамічний час, який характеризується стрімкими змінами в науково-технічній, соціальній, економічній, політичній та інших сферах соціального життя. Це цілком закономірно підвищує вимоги до самої людини, до її здатності аналізувати свої дії та вчинки, ставити перед собою значущі цілі, розвивати у собі позитивні якості, тобто удосконалювати саму себе. Підкреслено, що за рахунок удосконалення навчально-виховного процесу можна сформувати потребу у самовдосконаленні молодших підлітків на більш високому рівні. Ефективному формуванню потреби в самовдосконаленні сприяли: комплексний підхід до розв'язання досліджуваної проблеми; цілеспрямована робота з вихованцями, класними керівниками та батьками; поєднання виховних впливів в урочній та позаурочній діяльності; взаємодія школи та сім'ї.

2. Аналіз основних наукових підходів щодо особливостей формування потреби в самовдосконаленні в історико-педагогічному контексті дозволив встановити, що проблема самовдосконалення розглядалася ще в античні часи, вивчення її продовжувалося в епоху середньовіччя та Відродження. Вона знайшла відображення у працях науковців, внесок яких полягає в обґрунтуванні різних підходів до трактування поняття “самовдосконалення”, у визначенні напрямів, проявів, форм, умов самовдосконалення та особливостей психічного розвитку учнів молодшого підліткового віку. На сучасному етапі розвитку суспільства самовдосконалення розглядається як процес свідомого керування розвитком власних якостей та здібностей згідно з діяльнісним, суб'єктивним, акмеологічним та компетентнісним підходами.

3. Встановлено, що сутність поняття “потреба у самовдосконаленні молодших підлітків” трактується як переживання дитиною стану напруженості, викликаного підвищенням вимог до себе і спрямованого на активне розгортання і використання власного потенціалу. Формування потреби у самовдосконаленні забезпечується синтезом її структурних компонентів: змістового, мотиваційного, емоційно-вольового, самотворчого. Наголошено, що формування потреби в самовдосконаленні в учнів молодшого підліткового віку зумовлюється низкою особливостей: розвивається та вдосконалюється нервова система; формується пізнавальний інтерес до вдосконалення; розвивається адекватна самооцінка, що забезпечує сензитивний період для формування ідеалу; у підлітка проявляється бажання використовувати власний потенціал; спрямованість дій підлітків визначають емоції та розвиток таких вольових якостей, як наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, здатність долати труднощі та доводити справу до

кінця; однак у багатьох вихованців залишається необхідність постійної допомоги з боку дорослих при формуванні та реалізації потреби в самовдосконаленні. Вказані особливості зумовлюють і специфіку стадій формування такої потреби – початкової, динамічно-прогресуючої та конструктивної.

4. Обґрунтовано критерії та показники сформованості потреби у самовдосконаленні: когнітивний (сформованість знань щодо процесу самовдосконалення); мотиваційний (сформованість прагнення до вдосконалення та потреби у досягненнях); афективний (сформованість адекватної самооцінки та рівня домагань); діяльнісний (сформованість саморегуляції та особистісних якостей, спрямованих на самовдосконалення; ступінь зайнятості учнів у позаурочній діяльності). Окреслено рівні сформованості всіх показників (високий, середній, низький) та виявлено, що значний відсоток молодших підлітків має сформовану потребу у самовдосконаленні на низькому рівні (25,6%). Така ситуація спричинена тим, що питанню формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків приділяється недостатня увага, зокрема, потребує значного удосконалення науково-теоретичне та методичне забезпечення роботи вчителів з формування потреби в самовдосконаленні молодших підлітків; теоретична та практична підготовка батьків до формування в учнів потреби у самовдосконаленні в позаурочній діяльності вимагає значної конкретизації; відсутня систематична робота школи та сім'ї з формування означеної потреби.

5. Виявлений стан сформованості потреби в самовдосконаленні засвідчив нагальну потребу в удосконаленні форм і методів роботи з вироблення бажання у підлітків змінювати себе на краще. З цією метою розроблено та апробовано модель формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності, яка включила такі структурні блоки: цільовий, змістовий, процесуальний, контрольно-регулятивний, результативний та блок “Педагогічні умови”, який став визначальним при обґрунтуванні інших блоків. Відповідно до створеної моделі, формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності здійснювалося в три етапи, метою яких стало створення умов для усвідомлення вихованцями значущості самовдосконалення для теперішнього та майбутнього життя; організація індивідуальної роботи з підлітками з визначення їх ідеалу та окреслення шляхів його наслідування (створення індивідуальної програми самовдосконалення); реалізація програми самовдосконалення.

6. Доведено, що ефективність формування потреби у самовдосконаленні залежить від забезпечення таких педагогічних умов: розробки та впровадження науково-теоретичного та методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні; створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу; підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні. Реалізація означених педагогічних умов передбачає розробку та впровадження: соціально-виховного проекту для учнів “Вдосконаленню людини немає меж”, методичного семінару для вчителів “Самовдосконалення особистості молодшого підлітка”, педагогічного лекторію для батьків.

7. Підтверджено, що у результаті впровадження моделі та педагогічних умов формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності на основі використання науково обґрунтованих і доцільних форм позаурочної роботи (соціально-виховний проект для молодших підлітків; залучення вихованців до гуртків, секцій, колективних творчих справ; екскурсії; виставки учнівської творчості; консультації) у вихованців експериментальних груп: сформувався інтерес до самовдосконалення; з'явилося стійке усвідомлене прагнення до самовдосконалення та до досягнення успіху; виявилися адекватна самооцінка і вольові якості особистості; підвищилась успішність виконання завдань у школі та поза її межами; з'явилося бажання дотримуватися плану особистісного зростання; наслідувати ідеал; підвищився рівень моральності; виробилось усвідомлене прагнення слідувати за власним здоров'ям тощо.

Наявність статистично значущих показників в експериментальній групі в порівнянні з контрольною довела оцінка динаміки рівня сформованості потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності. Встановлено переважання в ЕГ осіб, які знаходяться на конструктивній (високий рівень) стадії розвитку потреби (53%), та пересування значної частини вихованців на динамічно-прогресуючу (середній рівень) стадію (20,5%).

Процес формування потреби у самовдосконаленні не обмежується проведеним дослідженням. У зв'язку із цим *перспективними* напрямками дослідження є: обґрунтування соціально-педагогічного інструментарію для моніторингу й оцінювання сформованості потреби у самовдосконаленні дітей різного віку; вивчення впливу середовищних чинників на особливості процесу самовдосконалення; розкриття специфіки та змісту формування потреби у самовдосконаленні в учнів молодшого шкільного та старшого підліткового віку; удосконалення напрямів підготовки вчителів до формування потреби у самовдосконаленні в учнів різних вікових груп; окреслення шляхів підвищення рівня сформованості потреби у самовдосконаленні батьків.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Білоусова Н. В. Творче самовиявлення особистості як умова успішного розвитку потреби у самовдосконаленні / Н. В. Білоусова // Наукові записки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. – 2002. – № 4. – С. 123–125. – (Серія : Психолого-педагогічні науки).

2. Білоусова Н. В. Підготовка майбутніх вчителів до формування в учнів потреби у самовдосконаленні / Н. В. Білоусова // Наукові записки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. – 2004. – № 4. – С. 72–75. – (Серія : Психолого-педагогічні науки).

3. Білоусова Н. В. Особистісний розвиток педагога як умова успішного формування в учнів потреби у самовдосконаленні / Н. В. Білоусова // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Сумський ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – Ч.1. – С. 121–126.

4. Білоусова Н. В. З історії розвитку поняття “вдосконалення особистості” / Н. В. Білоусова // Наукові записки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. – 2005. – № 1. – С. 68–72. – (Серія : Психолого-педагогічні науки).

5. Білоусова Н. В. Самооцінка молодших підлітків як фактор розвитку потреби особистості у самовдосконаленні / Н. В. Білоусова // Наукові записки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. – 2007. – № 3. – С. 173–176. – (Серія : Психолого-педагогічні науки).

6. Білоусова Н. В. Діагностика рівнів сформованості потреби у самовдосконаленні / Н. В. Білоусова // Наукові записки. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. – 2008. – № 3. – С. 45–47. – (Серія : Психолого-педагогічні науки).

7. Білоусова Н. В. Вплив особливостей розвитку молодшого підлітка на формування потреби у самовдосконаленні / Н. В. Білоусова // Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – К. ; Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. – 2008. – Т. 10. – Вип. 6. – С. 110–113.

8. Білоусова Н. В. Роль сім'ї у формуванні потреби у самовдосконаленні у молодших підлітків / Н. В. Білоусова // Вісник Прикарпатського університету. – 2008. – Вип. XXII-XXIII. – С. 123–128.

9. Білоусова Н. В. Самовдосконалення особистості молодшого підлітка : програма курсу за вибором для учнів 5-7 класів ЗОШ I-III ст. / Н. В. Білоусова. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 14 с.

10. Білоусова Н. В. Підготовка студентів до формування в підлітків потреби особистості у самовдосконаленні : програма спецкурсу для студентів денної форми навчання / Н. В. Білоусова. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 11 с.

АНОТАЦІЇ

Білоусова Н. В. Формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2010.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків у позаурочній діяльності, обґрунтовано і впроваджено у практику ЗОШ модель формування потреби у самовдосконаленні у молодших підлітків, розкрито суть та специфіку апробації педагогічних умов (розробка та впровадження науково-теоретичного та методичного забезпечення процесу формування потреби у самовдосконаленні; створення емоційно-творчого морально-психологічного клімату класу; підвищення педагогічної культури батьків у напрямі підтримання потреби дітей у самовдосконаленні); удосконалено зміст і форми позаурочної діяльності з формування потреби у самовдосконаленні молодших підлітків.

Ключові слова: самовдосконалення, молодший підліток, потреба в самовдосконаленні молодших підлітків, структурні компоненти потреби в самовдосконаленні молодших підлітків, позаурочна діяльність.

Белоусова Н. В. Формирование потребности в самосовершенствовании младших школьников во внеурочной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2010.

Работа посвящается исследованию проблемы формирования потребности в самосовершенствовании младших школьников. В диссертации доказано, что психолого-педагогическая проблема совершенствования нашла отображение в трудах научных работников, вклад которых заключается в обосновании разных подходов к трактовке понятия “самоусовершенствования”, в определении направлений, проявлений, форм, условий самоусовершенствования и особенностей психического развития учеников младшего подросткового возраста в соответствии с деятельностным, субъектным, акмеологическим и компетентностным подходами.

Уточнено понятие “потребность в самосовершенствовании младших подростков”. Выделены структурные компоненты (содержательный, мотивационный, эмоционально-волевой, самотворческий) стадии развития потребности в самосовершенствовании (конструктивная, динамично-прогрессирующая, начальная). Обоснованы критерии, соответствующие им показатели (когнитивный – наличие знаний о процессе самосовершенствования, мотивационный – сформированность стремления к самосовершенствованию и потребности в достижениях, аффективный – сформированность самооценки и уровня притязаний, деятельностный – сформированность саморегуляции и личностных качеств, которые направлены на самосовершенствование, степень задеанности в позаурочной деятельности), а также уровни сформированности потребности в самосовершенствовании младших подростков (высокий, средний, низкий).

При помощи выделенных показателей проведено диагностические срезы и выявлено наличие низкого уровня сформированности потребности в самосовершенствовании у значительной части младших подростков. Выяснено, что такая ситуация обусловлена недостаточным вниманием к вопросу формирования потребности в самоусовершенствовании младших подростков, в частности, необходимостью: значительного усовершенствовании научно-теоретического и методического обеспечения работы учителей для формирования потребности в самоусовершенствовании младших подростков; конкретизации теоретической и практической подготовки родителей к формированию у учеников потребности в самоусовершенствовании во внеурочной деятельности; организации систематической работы школы и семьи в формировании отмеченной потребности.

Теоретической основой формирующего этапа эксперимента стала разработанная модель формирования потребности в самосовершенствовании во внеурочной деятельности, которая включила такие структурные блоки: целевой, содержание, процессуальное, контрольно-регулятивное, результативный и блок “Педагогические условия”, который стал определяющим при обосновании других блоков. Модель легла в основу авторской программы по формированию потребности в самосовершенствовании младших подростков.

Доказано, что эффективность формирования потребности в самосовершенствовании зависит от обеспечения таких педагогических условий: разработки и внедрения научно-теоретического и методического обеспечения

процесса формирования потребности в самоусовершенствовании; создание эмоционально-творческого морально-психологического климата класса; повышение педагогической культуры родителей в направлении поддержки потребности детей в самоусовершенствовании. Реализация отмеченных педагогических условий предусматривает разработку и внедрение: социально-воспитательного проекта для учеников “Совершенствованию человека нет границ”, методического семинара для учителей “Самосовершенствование личности младшего подростка”, педагогического лектория для родителей.

Работа по формированию потребности в самосовершенствовании у младших подростков проводилась с учениками ЭГ, классными руководителями, родителями учеников. Итоговый срез за выделенными критериями и их показателями подтвердил эффективности авторской программы и четкую положительную динамику развития потребности в самосовершенствовании у младших подростков экспериментальной группы. Доказано, что в результате внедрения модели и педагогических условий формирования потребности в самоусовершенствовании младших подростков во внеурочной деятельности на основе использования научно-обоснованных и целесообразных форм внеурочной работы (социально-воспитательный проект для младших подростков; привлечение воспитанников к кружкам, секциям, коллективным творческим делам; экскурсии; выставки ученического творчества; консультации) в воспитанников экспериментальных групп: сформировался интерес к самоусовершенствованию, появилось стойкое осознанное стремление к самоусовершенствованию и к достижению успеха.

Ключевые слова: самосовершенствование, младшие подростки, потребность в самосовершенствовании младших подростков, структурные компоненты потребности в самосовершенствовании младших подростков, внеурочная деятельность.

Bilousova N. B. Formation of the need for self-perfection in junior teenagers in the extra-curricula activity. – Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.07 – the theory and methods of educational. – National N. P. Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2010.

In the thesis the author effectuates theoretical analysis of the problem formation of the need for self-perfection in junior teenagers in the extra-curricula activity; essence and specific of approbation of pedagogical terms (effective formation of the need for self-perfection in junior teenagers comprise proper scientific theoretical and methodological ensuring of the process, creating favorable microclimate in the class group, organizing of the educational process on the basis of personality oriented approach, rising of methodological and scientific level of form masters and the pedagogical culture of parents in the direction of support of necessity of children in self-perfection) is exposed; the context and forms of the extra-curricula activity with formation of the need for self-perfection in junior teenagers.

Key words: self-perfection, junior teenagers, need for self-perfection in junior teenagers, components of the need for self-perfection, extra-curricula activity.